

Akademik prof. dr. Smail Čekić
Mr. sc. Osman Sušić
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

UDK 94 (497.15)

Pregledni naučni članak

ZAVNOBiH JE DRUŠTVENA, HISTORIJSKA I NAUČNA ČINJENICA

ZAVNOBiH IS THE SOCIAL, HISTORICAL AND SCIENTIFIC FACT

Sažetak

U tekstu se razmatra ZAVNOBiH kao društvena, historijska i naučna činjenica, sa stanovišta njegove uloge i značaja u obnovi državnosti Bosne i Hercegovine, potvrde njenog historijsko-političkog i državno-pravnog kontinuiteta, te ravnopravnosti njenih naroda.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Drugi svjetski rat, antifašizam, narodnooslobodilački pokret, narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija, nacionalno pitanje, Srbi, Muslimani i Hrvati, AVNOJ, ZAVNOBiH, Josip Broz Tito*

Summary

The article deals with ZAVNOBiH as a social, historical and scientific fact, from the standpoint of its role and importance in the reconstruction of the statehood of Bosnia and Herzegovina, the confirmation of its historical, political and state-legal continuity, and the equality of its peoples.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, World War II, anti-fascism, national liberation movement, national liberation war and socialist revolution, national question, Serbs, Muslims and Croats, AVNOJ, ZAVNOBiH, Josip Broz Tito*

Bosna i Hercegovina je 1. decembra 1918, u složenim društvenim, političkim i vojnim uslovima, ujedinjenjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevine Srbije ušla u sastav novoformirane zajedničke jugoslavenske monarhističke države Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno Kraljevine Jugoslavije. To je jedan od presudnih datuma u historiji Bosne i Hercegovine koji, kao i datumi od 1463. i 1878, dokazuje da su

postojale snage koje su svoje aktivnosti usmjeravale u pravcu i s ciljem da Bosnu i Hercegovinu, kao historijski i politički subjekt, izbrišu sa političke karte Evrope.

Ulaskom u sastav Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Bosna i Hercegovina ponovo na čelu sa Bošnjacima vodi borbu za očuvanje njene teritorijalne cjelovitosti. Teritorijalna cjelovitost i integritet Bosne i Hercegovine su potvrđeni i zaštićeni Senžermenskim ugovorom (1919), a zatim Vidovdanskim ustavom (1921).

Zahvaljujući Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji na čelu sa dr. Spahom, koja je insistirala na potpunoj teritorijalnoj cjelovitosti i integritetu Bosne i Hercegovine, prvi Ustav Kraljevine SHS od 28. juna 1921, poznat kao Vidovdanski ustav, sadržavao je i „**turski paragraf**”, tj. član 135, kojim je određeno da Bosna i Hercegovina „**ostaje u svojim sadašnjim granicama**”, te da „**postojeći okruzi**” u njoj „**važe kao oblasti**”. Tako je tim strogo unitarističkim ustavom zadržana teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine. Na taj način je spriječena njena podjela. Međutim, velikosrpska politika „nije priznala identitet Bosne i Hercegovine i Muslimana (...). Upravne oblasti u Bosni i Hercegovini su podređene neposredno vladi u Beogradu. To je bio početak razbijanja Bosne i Hercegovine kao kulturno-historijske i političke cjeline. Praktično, Bosna i Hercegovina je izgubila pravu samostalnost u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Muslimanima je otežan nacionalan i kulturni razvitak.”¹

U Kraljevini SHS, posebno u prvim godinama njenog postojanja, nad Bošnjacima i Albancima su, u skladu sa (veliko)srpskom ideologijom i politikom osvajackog i genocidnog karaktera, izvršeni brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid, što potvrđuje brojna dokumentacija različite provenijencije (masovni pokolji civila – žena, djece i staraca, pojedinačne likvidacije, silovanja, hapšenja, mučenja, pljačke i otimačine zemlje, uništavanje džamija itd.). Među navedenim zločinima je i nasilno otimanje (oduzimanje, pljačkanje) zemlje od muslimanskih zemljovlasnika (tzv. *agrarna reforma*, za koju neki autori s pravom tvrde da je riječ o genocidu).²

¹ Hurem, R. (2016) *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb – Sarajevo, str. 15–16.

² Imamović, M. – Hrelja, K. – Purivatra, A. (1992) *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo; Semiz-Efendić, Dž. (1995) „Srpska agrarna reforma i kolonizacija 1918. godine“, Međunarodni znanstveni skup „Jugoistočna Evropa 1918–1995.“, 28–30. septembra 1995, Zadar, str. 80–85; Mulić, J. (2006) *Velika Srbija, muslimani i Bosna: Od početka Prvog srpskog ustanka 1804. do početka Drugog svjetskog rata 1941. godine*, Sarajevo, str. 464–465.

Zavođenjem šestojanuarske diktature (1929) razbijena je, u skladu sa velikosrpskom ideologijom, politikom i praksom, teritorijalna cjelovitost i posebnost Bosne i Hercegovine (bosanskohercegovačka teritorija je podijeljena na četiri banovine – Vrbasku, Primorsku, Drinsku i Zetsku) i kompaktnost bošnjačkog naroda. Bošnjaci nisu imali većinu ni u jednoj od četiri banovine, odnosno u svima su bili u manjini (u Vrbaskoj i Drinskoj većinu su činili Srbi, u Primorskoj Hrvati, a u Zetskoj Srbi i Crnogorci), što je bio glavni politički cilj takve podjele.³

Politika Beograda i Zagreba suprotstavila se formiranju posebne političko-teritorijalne jedinice Bosne i Hercegovine, jedne od ravnopravnih jedinica u Kraljevini, „u okviru budućeg demokratskog, ustavnog i parlamentarnog uređenja države”, za što se zalagala Jugoslavenska muslimanska organizacija. Srpske političke partije „odbijale su ideju o autonomiji Bosne i Hercegovine” i „zagovarale stvaranje srpske političko-teritorijalne jedinice u koju bi ulazila i Bosna i Hercegovina”. Srpski kulturni klub „zagovarao je stanovište da u Jugoslaviji, pored hrvatskog, postoji i srpsko pitanje, u datim uslovima, može se rješavati jedino stvaranjem srpske banovine, koja bi trebalo da oživotvori ideju velike Srbije u okviru jugoslovenske zajednice”, pri čemu je „naglašavao da Bosna i Hercegovina ima srpsko obilježje i da, stoga, autonomija Bosne i Hercegovine nema nikakvog osnova.”⁴

Srpsko-hrvatskim sporazumom između jugoslavenske Vlade i rukovodstva HSS 26. augusta 1939. o ustanovljenju Banovine Hrvatske (*Sporazum Cvetkovića – Maček*) Bosna i Hercegovina je (prvi put) podijeljena između Srbije i Hrvatske (u toj podjeli Muslimani nisu učestvovali niti su o tome konsultovani). Time je Bosna i Hercegovina u svim planovima o unutrašnjem preuređenju Kraljevine negirana kao historijska, politička i državno-pravna cjelina.

³ Ključna ličnost u toj operaciji komadanja Bosne i Hercegovine bio je dr. Milan Srškić, predsjednik *Narodne radikalne stranke* u Bosni i Hercegovini, ministar i kasnije predsjednik Vlade pod režimom diktature, koji je kritizirao svoju stranku zbog navodne mekoće prema „Turcima”. On se zalagao „da Bosna i Hercegovina, kao pokrajinska individualnost i kao geografski pojam, treba zauvijek da nestane”. Na taj način ostvaren je plan dr. Milana Srškića da se ukine odredba Vidovdanskoeg ustava (čl. 135, stav 3.), kojom je (Ustavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921) sačuvana Bosna i Hercegovina kao administrativno-upravna cjelina. Na pitanje zašto je Bosna podijeljena, dr. Srškić je odgovorio „radi Turkeša”, tj. muslimana, Bošnjaka, pri čemu je iznio genocidnu namjeru prema muslimanima izjavivši sljedeće: „Ja ne mogu u Bosni gledati minareta, oni moraju nestati”, Meštorvić, I. (1969) *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, str. 212; Šarkinović, H. (1997) *Bošnjaci od Načertanija do Memoranduma*, Podgorica, str. 157–158. i 189–190; Bandžović, S. (2001) „Konceptije srpskog kulturnog kluba o preuređenju Jugoslavije (1937–1941)“, *Prilozi*, 30, Sarajevo, str. 165.

⁴ Hurem, R., nav. dj., str. 17–18.

Raspadom i kapitulacijom monarhističke Jugoslavije aprila 1941, u teškim uslovima fašističke okupacije i komadanja Jugoslavije 1941, proglašena je (10. aprila) okupatorsko-kvislinška tvorevina, tzv. Nezavisna Država Hrvatska, u čiji je sastav, po odluci fašističkih sila i volji hrvatskih fašista, uključena i Bosna i Hercegovina. Narodi i građani Bosne i Hercegovine za takvo pravno-političko uređenje nisu ni pitani. Bošnjaci su time pretvoreni u objekt hrvatske ustaške politike.

Komunistička partija Jugoslavije, na čelu sa Josipom Brozom, nije priznala kapitulaciju ni okupaciju Jugoslavije, odredila je političku platformu i ciljeve oslobodilačke borbe – oslobođenje zemlje od fašizma i nacionalno i socijalno oslobođenje svih naroda i narodnosti Jugoslavije, te pozvala i povelala sve narode i narodnosti u narodnooslobodilačku borbu, uključujući i Muslimane: KPJ je prihvatila i priznala Muslimane kao učesnike antifašističke borbe. Takvi ciljevi su istovremeno sadržavali nacionalni i klasni karakter oslobodilačke borbe, usmjeren protiv okupatora i njegovih saradnika, što je omogućavalo pokretanje u borbu najširih masa naroda. Suštinu političke platforme i ciljeva narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviju u Drugom svjetskom ratu najbolje je decembra 1942. odredio Tito: „Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi vidjeli danas u toj borbi, osim perspektive pobjede nad fašizmom i pobjede nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onim koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara kada ona ne bi imala, osim opšte jugoslovenskog smisla, i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi značila, osim oslobođenja Jugoslavije, u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu, da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svih naroda Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe. Današnja narodnooslobodilačka borba ne bi mogla završiti pobjedom nad okupatorima i njihovim slugama, ako u toj borbi ne bi bilo narodnog jedinstva, ako u redovima narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ne bi učestvovali Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i Muslimani.”⁵

Uspostavljeni okupacioni režim rezultirao je opštim pogoršanjem prilika i uslova za život, a naročito teškim progonima i pogromima stanovništva. To i povlačenje glavnih okupacionih snaga iz Jugoslavije na istočni front, te

⁵ „Tito, nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe“, *Proleter*, Organ CK KPJ, broj 16, decembar 1942.

smanjenje gustine okupacije na evropski prosjek od 1 vojnika na 1 kvadratni kilometar okupirane teritorije, Komunistička partija Jugoslavije je iskoristila za dizanje antifašističkog ustanka. Izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije se po potpisivanju kapitulacije sklonila pod zaštitu Velike Britanije, pri čemu se nije odazvala na poziv Antifašističke koalicije da u okupiranoj zemlji organizuje pokret otpora, već je u hladovini (u Londonu) čekala slom Trojnog pakta, kako bi ponovo preuzela vlast u Jugoslaviji. Četnički pokret Draže Mihailovića, fašističkog, kolaboracionističkog, petokolonaškog, genocidnog i izdajničkog karaktera, pridružio se ostalim kolaboracionistima u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, vršeći genocid nad Bošnjacima i druge zločine nad boricima, pripadnicima i simpatizerima narodnooslobodilačkog pokreta, kao i svim antifašistima.

Ustaški kolaboracionistički režim više se oslanjao na nacistički Treći Rajh i po ugledu na njega zaveo opšti progon nehrvatskog stanovništva. Na udaru ustaškog genocida prvi su bili Srbi, Jevreji i Romi, čemu se već u julu oštro suprotstavila Islamska zajednica. Bile su to dobro poznate muslimanske rezolucije, koje su predstavljale jedinstvenu pojavu u Drugom svjetskom ratu.

Osnovni oblik ustanka bio je partizanski rat, koji je prerastao u opštenarodni oslobodilački rat protiv okupatorâ i njihovih kolaboracionista. U 1942. godini formirana je narodnooslobodilačka vojska sa prvim divizijama i korpusima (u njenom sastavu), dok su presudne bitke u 1943. godini definitivno učvrstile narodnooslobodilački pokret, čija je platforma bila zasnovana na dosljednom internacionalizmu.

U oslobodilačkom, pravednom i antifašističkom ratu u Jugoslaviji 1941–1945. je, pored oslobodilačke borbe protiv okupatora i njihovih kolaboracionista za novu Jugoslaviju, vođena i borba za Bosnu i Hercegovinu, kao samostalnu federalnu jedinicu (republiku). Bosna i Hercegovina je u toku tog rata „dala od sebe sve što je mogla dati (...)”. Najviše je u Bosni porušeno sela, gradova; najviše je uništeno inventara seljaka; najviše je uništeno imovine našeg naroda u Bosni i Hercegovini; najviše je palo i žrtava na tlu Bosne i Hercegovine” (Tito, novembar 1945). U Bosni i Hercegovini su vođene sve, izuzev prve, okupatorsko-kvislinške ofanzive, kao i velike bitke – Neretva i Sutjeska, koje su predstavljale prekretnicu na jugoslavenskom ratištu, slično Staljingradskoj bici (od jula 1942. do februara 1943), koja je predstavljala prekretnicu u Drugom svjetskom ratu.

Antifašizam u Jugoslaviji 1941–1945. je svojom pobjedom ugradio civilizacijske temelje savremenog čovječanstva. U tom ratu Jugoslavija je, a posebno Bosna i Hercegovina, imala časno i istaknuto mjesto, dajući veliki doprinos antifašističkoj borbi i oslobođenju zemlje.

Bošnjaci su u narodnooslobodilačkoj borbi ravnopravno sa Srbima, Hrvatima i drugim narodima i snagama činili jedinstveni antifašistički blok, što se, pored ostalog, ogledalo i u formiranju muslimanskih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta (muslimanske brigade, bataljoni i odredi), u kome su (antifašističkom bloku), odupirući se okupatorima i njihovim kolaboracionistima, uz veliko stradanje na genocidnoj osnovi, osigurali biološki opstanak (Bošnjacima je narodnooslobodilački pokret omogućio da prežive).

*
* *

Borba za Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu federalnu jedinicu (republiku) vođena je u teškim uslovima okupacije i kolaboracije, genocida, narodnooslobodilačke borbe i oslobađanja zemlje. U rukovodstvu KPJ o položaju Bosne i Hercegovine u (budućoj) jugoslavenskoj državnoj zajednici, za razliku od formiranja pet nacionalnih država (Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore i Makedonije), o čemu „nije bilo dileme”, „nije bio izgrađen jasan stav” (o tome) kako „da se organizuje ova zemlja”. „Bilo je jasno da i ona treba da ima svoju autonomiju, ali u kom obliku, to još tada nije bilo jasno.” To pitanje je posebno aktuelizirano novembra 1943. u Jajcu, neposredno pred 2. zasjedanje AVNOJ-a, u toku priprema za njegovo održavanje, kao i priprema za osnivačku Skupštinu ZAVNOBiH-a. Tada se „mnogo diskutovalo o položaju Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji”. O tom značajnom pitanju („rješenju statusa Bosne i Hercegovine”) „provedena je živa diskusija”⁶.

⁶ Čolaković, R. (1966) *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, V, Sarajevo, 1966, str. 71; Filipović, S. (1963) „Drug Tito se oprostio od delegata pozdravom 'doviđenja u Beogradu““, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, Zbornik sjećanja učesnika 2. zasjedanja AVNOJ-a, I, Beograd, str. 179; Karabegović, O. (1963) „Prije dvadeset godina“, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, str. 302; Borovčanin, D. (1974) „Bosna i Hercegovina u odlukama 2. zasjedanja AVNOJ-a“, u: *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942–1943)*, materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973, Beograd, str. 589; Redžić, E. (1998) *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, str. 433; Bandžović, S. (2006) „Titov odnos prema izgradnji bosanskohercegovačke državnosti (1943–1945)“, Zbornik radova *Tito i Bosna i Hercegovina*, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 105–106; Pejanović, M. (2006) „Titova vizija državnosti Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji (1943–1946)“, Zbornik radova *Tito i Bosna i Hercegovina*, str. 132.

Uoči „opsežnih priprema za 2. zasjedanje AVNOJ-a“, na kome je, pored ostalog, trebalo donijeti odluku „o budućem uređenju Jugoslavije i prerastanju AVNOJ-a u najviše zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije, kao i formiranje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, koji će imati karakter vlade“, bilo je „nužno razmotriti pitanje formiranja nacionalnih država u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije“. U rukovodstvu KPJ „nije bilo dileme oko formiranja nacionalnih država: Srbije, Hrvatske,

O položaju Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji „bilo je više prijedloga”. U prvom projektu odluke AVNOJ-a o budućem uređenju Jugoslavije, zasnovanom na sovjetskom modelu, „predviđeno je pet federalnih jedinica – Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Crna Gora, dok je za Bosnu i Hercegovinu predlagan status autonomne pokrajine”, a ne (status) ravnopravne federalne jedinice, pri čemu se, prije svega, mislilo na „autonomiju uz Republiku Srbiju”. Taj stav, čiji su nosioci bili Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović, temeljio se isključivo na nacionalnom principu („koliko nacija – toliko federalnih jedinica: pet nacionalnih republika za pet jugosavenskih naroda – Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci”, pa „pošto nema posebne bosanske nacije, onda ne može biti ni posebne bosanskohercegovačke federalne jedinice, nego samo autonomna pokrajina Bosna i Hercegovina.” To je u suštini značilo nepriznavanje Bosne i Hercegovine i jednog naroda, tj. Muslimana, što je bilo u suprotnosti sa zvaničnom praksom narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini i Sandžaku.⁷

Slovenije, Makedonije i Crne Gore, jer u ovim zemljama žive Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci kao posebni narodi, koji treba da imaju svoje nacionalne države u sastavu DFJ.“ Međutim, „kad je riječ o Bosni i Hercegovini u kojoj zajedno i izmiješano žive Srbi, Muslimani i Hrvati, nije bio izgrađen jasan stav ni u CK KPJ kako da se organizuje ova zemlja. Naime, bilo je jasno da i ona treba da ima svoju autonomiju, ali u kom obliku, to još tada nije bilo jasno“ (D. Borovčanin, nav. dj., str. 589). „I kod nekih rukovodećih drugova“, prema izjavi Josipa Broza Tita novembra 1979. prilikom posjete Bosni i Hercegovini, „nije bilo jasnog stava“ o položaju Bosne i Hercegovine u budućoj zajedničkoj državnoj zajednici. O tome se Tito nikada nije dvoumio. On je govorio da Bosna i Hercegovina „ne može pripadati ni ovom ni onom, već narodima koji je od davnina nastanjuju. Uostalom, to njima niko nije poklonio, već su to sami izborili u narodnooslobodilačkoj borbi, u kojoj su masovno učestvovali. Bilo je to jedino moguće i srećno rješenje ne samo za narode Bosne i Hercegovine već i za našu zajednicu u cjelini. U prošlosti je Bosna i Hercegovina uvijek bila kamen spoticanja. Sa našom narodnooslobodilačkom borbom ona se toga otarasila“; Duraković, N. (1998) *Prokletstvo muslimana*, Tuzla, str. 171–172.

⁷ Čolaković, R. (1974) „Pravi odgovor na pitanje: Čija je Bosna i Hercegovina“, u: *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942–1943)*, materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973, Beograd, str. 16; isti, *Zapisi...*, str. 71–72; Filipović, nav. dj., str. 179; Borovčanin, nav. dj., str. 589; Antonić, Z. (1991) „Rodoljub Čolaković u svetlu svog dnevnika“, Beograd, str. 293–294; Redžić, nav. dj., str. 433; Filandra, Š. (1998) *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, str. 187; Bandžović, S. (2002) „Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama drugog zasjedanja AVNOJ-a“, *Prilozi*, 31, Sarajevo, str. 184–185; isti, *Titov odnos ...*, str. 105–106; Kreso, M. (2006) „Primjena platforme narodnooslobodilačkog pokreta u narodnooslobodilačkoj borbi Bosne i Hercegovine“, *Zbornik radova Tito i Bosna i Hercegovina*, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 37; Pejanović, nav. dj., str. 132. Rodoljub Čolaković i Avdo Humo su 13. novembra 1943. stigli u Jajce. Sljedećeg dana razgovarali su sa Titom, Edvardom Kardeljom i Aleksandrom Rankovićem. Tito ih je pozvao na ručak sa Vojislavom Kecmanovićem, Sulejmanom Filipovićem i Aleksandrom Prekom i upoznao ih, pored ostalog, o zasjedanju AVNOJ-a, „da su pozvani delegati iz svih

O položaju Bosne i Hercegovine u novoj federativnoj Jugoslaviji u Jajcu su vođene rasprave („iscrpn i dugi razgovori”) između Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu i CK Komunističke partije Jugoslavije. Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu⁸ je, u skladu sa dokumentima 1. AVNOJ-a, rezultatima „oslobodilačke borbe i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana stvorenog u toj oružanoj borbi”, velikim civilnim žrtvama i materijalnim stradanjima, te opredjeljenjem zasnovanim na uvjerenju (PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu) o

krajeva Jugoslavije i da će ovo zasjedanje zapravo biti osnivanje nove države (...), da stvaramo novu državu – demokratsku i federativnu Jugoslaviju.“ Tada su „doznali da će BiH biti autonomna pokrajina“ i odmah su reagovali. Do tada „nije bilo primjedaba od strane PK BiH“ (Antonić, nav. dj., str. 293–294; Čolaković, *Zapisi ...*, str. 47; Bandžović, *Titov odnos ...*, str. 106).

Rasprava o „prvom projektu odluke“ o pet federalnih jedinica vođena je sredinom novembra 1943. „U njenoj prvoj fazi učestvovali su Moša Pijade, jedan od autora projekta *Odluke*, zatim Milovan Đilas i Sreten Žujović. Rasprava je bila veoma tolerantna, jer su svi iskreno tražili najbolje rješenje za sve narode Jugoslavije. Samo prilaz pomenutih drugova ovom pitanju bio je mehanički. Oni su polazili od toga da u Jugoslaviji živi pet formiranih nacija i da svaka od njih treba da u svojoj federalnoj jedinici, ravnopravnoj sa ostalima, vidi ostvarenje svoje nacionalne slobode. Bosna i Hercegovina je višenacionalna zemlja, stoga ne može po takvom kriteriju, imati status 'federalne jedinice', nego samo autonomne pokrajine, što je, uostalom, bio i zahtjev Pete zemaljske konferencije KPJ“ (Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 16).

Prijedlog da Bosna i Hercegovina dobije status autonomne pokrajine je i za Rodoljuba Čolakovića bio neprihvatljiv. To je, prema njemu, „mehaničko rješenje“ koje je „krilo u sebi ozbiljne političke opasnosti, jer se odmah postavljalo pitanje: kojoj od federalnih jedinica – Srbiji ili Hrvatskoj – pripojiti tu autonomnu pokrajinu? Ni jedno od tih rješenja nije prihvatljivo, jer bi dalo netačan i politički štetan odgovor na ono zlosrećno pitanje: čija je Bosna? koje su potezali velikosrpski odnosno velikohrvatski šovinisti i time trovali odnose između Srba i Hrvata. Pogotovu je to neprihvatljivo za Muslimane, koji bi u takvom rješenju vidjeli opasnost da će biti nasilno strpani u Srbe odnosno Hrvate, bez obzira na to šta sami o tome misle i osjećaju. Iako su samo posebna etnička grupa, Muslimanima mora i u organizaciji zajedničke države biti osigurano pravo da se kao cjelina materijalno i kulturno razvijaju i slobodno nacionalno opredjeljuju“ (Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 16; isti, *Zapisi ...*, str. 72).

Prijedlog o Bosni i Hercegovini kao autonomnoj pokrajini, po Sulejmanu Filipoviću, ne bi „odgovarao stvarnom stanju“ i takvo rješenje „bilo bi prije štetno. Bosna je imala svoje istorijske granice i činila je ekonomsku cjelinu. Bila bi velika politička greška ponovo joj te tekovine stavljati u pitanje. Tim više što su sve pojave od okupacije i u oslobodilačkom ratu ukazivale na to“ (Filipović, nav. dj., str. 179).

⁸ Sjedište PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu je u novembru 1943. bilo u Jajcu, gdje su se svake večeri sastajali Đuro Pucar, Avdo Humo, Rodoljub Čolaković i Osman Krabegović i „diskutovali o referatima za konferenciju u Mrkonjiću, o sastavu bosanskohercegovačkog Vijeća i naše delegacije za drugo zasjedanje AVNOJ-a. Ostajemo do neko doba noći, jer posao nije lak. Treba da bude vijećnika iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, treba da bude srazmjerno Srba, Hrvata i Muslimana, iako nastojimo da izbjegnemo poznati ključ po kome je nekad Austrija ostvarivala ravnopravnost Srba, Hrvata i Muslimana u ropstvu“ (Čolaković, *Zapisi ...*, str. 74).

„autonomiji Bosne i Hercegovine”, kao posebne ravnopravne članice u jugoslavenskoj državnoj zajednici (od sredine septembra 1943)⁹, jednoglasno i odlučno zastupao stav da Bosna i Hercegovina treba da ima status ravnopravne federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji. Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović su smatrali da Bosna i Hercegovina treba biti autonomna pokrajina, a ne federalna jedinica.¹⁰

⁹ Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 15; ZAVNOBiH – dokumenti 1943–1944, I, Sarajevo, 1968, str. 23–24; Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1950, str. 14; Borovčanin, nav. dj., str. 590; Redžić, nav. dj., str. 433; Bandžović, *Titov odnos ...*, str. 105; isti, *Bosna i Hercegovina u raspravama ...*, str. 184; Pejanović, nav. dj., str. 132–133; Hurem, nav. dj., str. 351. Ukazujući na navedeni stav PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu „o autonomiji Bosne i Hercegovine“, Rodoljub Čolaković osnovano, valjano i argumentovano pravi razliku od zahtjeva za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima monarhističke Jugoslavije („U uslovima kraljevske Jugoslavije“, zahtjev za „narodnu autonomiju“ Bosne i Hercegovine značio je suprotstavljanje prohtjevima velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, koje su svojatale, pa i cijepale tu zemlju, ne obazirući se na mišljenje i želje naroda koji su u njoj vijekovima živjeli zajedno. Tada je to bio realno odmjerjen demokratski zahtjev uperen protiv reakcionarnih krugova jugoslovenskog društva koji su željeli da svim narodima Jugoslavije silom nametnu rješenja koja su odgovarala interesima tih krugova, kao i trenutnom odnosu snaga u njima. Riječ je bila o diobi plijena i svaki partner se zadovoljavao samo za sad svojim dijelom, čekajući bolju priliku da traži više“ (Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 15) i oslobodilačke, pravedne antifašističke borbe, kada je „prilikom rješavanja nacionalnog pitanja i njegovog državno-pravnog izraza (...) mogla doći do punog izražaja volja radnog naroda. Trebalo je i moglo se naći takvo rješenje kojim će biti zadovoljni svi narodi Jugoslavije, koje će iz njihovog zajedničkog života ukloniti svaku smetnju za slobodan nacionalni razvitak svakog od njih i za skladan razvitak svijui njih zajedno, ukloniti svaki uzrok nacionalnih nesporazuma i trvenja u novoj državnoj zajednici“ (isti, str. 16).

PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu je, razmatrajući pitanje položaja Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj državnoj zajednici, tvrdi historičar Drago Borovčanin, „došao do zaključka da je najpravednije i najbolje rješenje, gledano sa stanovišta naroda Bosne i Hercegovine, a i sa stanovišta jugoslovenske zajednice kao cjeline, da Bosna i Hercegovina bude zasebna federalna jedinica“ (Borovčanin, nav. dj., str. 590).

¹⁰ Čolaković, *Pravi odgovor ...* m str. 16; Karabegović, nav. dj., str. 302; Borovčanin, nav. dj., str. 590; Antonić, nav. dj., str. 294; Redžić, nav. dj., str. 433; Filandra, nav. dj., str. 187; Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama ...*, str. 185–186; isti, *Titov odnos ...*, str. 106–109.

O navedenoj raspravi između PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i CK KPJ značajno je kazivanje Osmana Karabegovića, vijećnika 2. zasjedanja AVNOJ-a: „U vrijeme priprema za II zasjedanje AVNOJ-a, kada se na bazi rješenja nacionalnog pitanja i ravnopravnosti svih naših naroda rađala i stvarala ideja federativnog uređenja naše države, onda se u diskusiji sa drugovima iz CK KPJ raspravljalo i o položaju Bosne i Hercegovine u novoj federativnoj Jugoslaviji. U diskusiji drugova Pokrajinskog komiteta sa članovima CK KPJ došlo je do zaključka da je autonomija Bosne i Hercegovine revolucionarnim zbivanjima kroz narodnooslobodilačku borbu prevaziđena s obzirom na masovno učešće naroda Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi, na njen nacionalni sastav i na potrebu provođenja principa ravnopravnosti svih naroda u novoj Jugoslaviji (...). O svemu ovome mi iz Pokrajinskog komiteta: Ročko Čolaković, Avdo Humo, Đuro Pucar Stari, Uglješa Danilović, Pašaga Mandžić Murat i ja mnogo smo diskutovali i svi smo bili jedinstveni u

Pošto nije postignuta saglasnost o tome kome će pripasti – Srbiji ili Hrvatskoj, a „još uvijek insistirajući na načelu o jednonacionalnom obilježju federalnih jedinica”, „predlagači projekta Odluke iznijeli su mišljenje da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina neposredno povezana sa saveznom ustanovama, čiji bi položaj u federaciji bio sličan položaju federalnih jedinica, možda samo s manjim pravima.” O tom prijedlogu dugo je vođena rasprava.¹¹

Sa koncepcijom Bosne i Hercegovine „kao federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji”, prema kazivanju Avde Hume, „krenuo je prvih dana novembra 1943. dio Pokrajinskog komiteta” KPJ za Bosnu i Hercegovinu (Rodoljub Čolaković, Avdo Humo) „sa više uglednih građanskih političara iz istočne Bosne za Jajce, gdje su se nalazili Vrhovni štab i CK KPJ”. Kad su stigli u Jajce, dobili su „nacrt jedne odluke kojom je trebalo Bosnu i Hercegovinu konstituisati kao autonomnu pokrajinu neposredno vezanu za jugoslavensku federaciju.” Taj nacrt odluke direktno je bio u suprotnosti sa koncepcijom PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i političkom platformom oslobodilačke borbe, te je zbog toga vođena diskusija sa pojedinim članovima CK (Mošom Pijadom, Sretenom Žujovićem, Milovanom Đilasom i Edvardom Kardeljem). Članovi CK KPJ, osim Kardelja, koji se složio sa Čolakovićem i Humom, zastupali su mišljenje da Bosna i Hercegovina ne može biti republika, „jer ne postoji bosanskohercegovačka nacija i da je republika nacionalna kategorija. Osim toga, oni su sumnjali u definiciju o

tome da Bosna i Hercegovina bude tretirana kao jedna od naših ravnopravnih federalnih jedinica. Govorili smo da je takav tretman Bosne i Hercegovine rezultat oslobodilačke borbe i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana stvorenog u toj oružanoj borbi“ (Karabegović, nav. dj., str. 302).

¹¹ Čolaković, *Pravi odgovor...*, str. 16; Borovčanin, nav. dj., str. 589; Redžić, nav. dj., str. 433; Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama ...*, str. 185–186; isti, *Titov odnos ...*, str. 106–107 i 110; Kreso, nav. dj., str. 37; Pejanović, nav. dj., str. 133. „Prvobitni projekt odluke o federativnom uređenju Jugoslavije predviđao je“, tvrdi akademik Enver Redžić, „da državu čini pet federalnih jedinica: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Crna Gora, u skladu sa njihovim većinskim nacionalnim stanovništvom: pet nacija čine osnovu za formiranje pet nacionalnih federalnih jedinica. Zbog nacionalne složenosti njenog stanovništva (bez apsolutne većine jedne nacije) projektom je bilo previđeno da Bosna i Hercegovina dobije autonomni položaj u direktnoj povezanosti sa državnim centrom“ (Redžić, nav. dj., str. 433).

„Dugo se raspravljalo“, tvrdi Rodoljub Čolaković, „o tome da se bosanskohercegovačka autonomna jedinica poveže neposredno sa saveznom ustanovama, tako da bi njezin položaj ličio na položaj ostalih federalnih jedinica, možda samo s manjim pravima. To je bio već korak bliže ka položaju Bosne i Hercegovine kao šeste federalne jedinice, jer kad ona može biti takva autonomna jedinica, zar nije bolje da bude federalna jedinica, ravnopravna sa ostalima“ (Čolaković, *Zapisi ...*, str. 72).

Muslimanima kao naciji, ne vjerujući čak da bi se, u socijalizmu Muslimani mogli razviti kao nacija.“¹²

Olga Humo (supruga Avde Hume) je, u pripremama 2. zasjedanja AVNOJ-a, kucajući materijale, bila upoznata i sa prijedlozima u vezi sa statusom Bosne i Hercegovine u budućoj državnoj zajednici. S tim u vezi, ona navodi kako je Avdo Humo „sa Rodoljubom Čolakovićem došao iz istočne Bosne na zasjedanje AVNOJ-a. Prvi razgovor u vezi sa zasjedanjem njih dvojica su imala sa Mošom Pijadom koji je pripremao predloge i materijale. U vezi sa statusom Bosne postojala su dva predloga. Prvo je bio da se Bosna i Hercegovina podeli između Srbije i Hrvatske, s tim što je Đilas tražio da istočna Hercegovina pripadne Crnoj Gori. Drugi predlog, koji je branio Moša Pijade, bio je da BiH dobije status autonomne oblasti. U vezi sa ovim predlogom ostalo je otvoreno pitanje kome bi ova autonomna oblast pripala, Srbiji ili Hrvatskoj. Srbi su hteli da ona pripadne njima, a Hrvati, opet, branili su stav da treba da pripadne njima, s obzirom na okolnost da se za Srbiju već predviđaju dve autonomne oblasti.”¹³

Navedene prijedloge o budućem uređenju Bosne i Hercegovine delegacija PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu je odbila. I pored toga što je E. Kardelj prihvatio argumente PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Pijade, Žujović i Đilas su i dalje zastupali svoje stavove. Zbog toga je rukovodstvo PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu otišlo kod Tita, što im je sugerisao i Kardelj, i iznijeli mu svoje nezadovoljstvo, neslaganje i argumente. Razgovor sa Titom trajao je četiri sata. Tom prilikom Avdo Humo je opširno govorio o historijskim, geografskim, ekonomskim i etničkim razlozima o Bosni i Hercegovini kao republici, pri čemu ga je Rodoljub Čolaković podržavao i odlučno branio stav o Bosni i Hercegovini „kao zasebnoj republici”.¹⁴

¹² Čolaković, *Pravi odgovor* ..., str. 16; isti, *Zapisi* ..., str. 71–72; Borovčanin, nav. dj., str. 589; Antić, nav. dj., str. 294; Redžić, nav. dj., str. 433; Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama* ..., str. 186–187; isti, *Titov odnos* ..., str. 106–107. i 110.

¹³ Čolaković, *Pravi odgovor* ..., str. 17; Borovčanin, nav. dj., str. 589; Antić, nav. dj., str. 294; Filandra, nav. dj., str. 187; Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama* ..., str. 201.

¹⁴ Čolaković, *Pravi odgovor* ..., str. 16–17; isti, *Zapisi* ..., str. 72–73; Borovčanin, nav. dj., str. 589; Antić, nav. dj., str. 294; Kreso, nav. dj., str. 37; Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama* ..., str. 201; isti, *Titov odnos* ..., str. 107. i 126; Pejanović, nav. dj., str. 133. Bosna i Hercegovina je, tvrdi Rodoljub Čolaković, „već istorijski formirana geografsko-ekonomska cjelina sa svojom specifičnom problematikom. Sigurno je da će se ona brže i lakše razvijati ako Bosna i Hercegovina bude federalna jedinica, ravnopravna sa ostalima. To će biti pravi odgovor i srpskim i hrvatskim i muslimanskim reakcionarima i šovinistima, koji znači: Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego je i srpska i hrvatska i muslimanska, a površ svega i jugoslovenska. Tako rješenje je izraz dosljednog i gipko provedenog načela nacionalne ravnopravnosti, čije ostvarenje u našoj zemlji treba da ukloni iz našeg zajedničkog života i najmanju sitnicu koja bi podsjećala na hegemoniju ma koje nacije, a da pogoduje daljem razvijanju i produbljivanju bratstva naših naroda i tako

„Zbog svih tih navedenih razloga”, CK KPJ i lično vrhovni komandant Josip Broz Tito, koji se složio sa prijedlogom Avde Hume i Rodoljuba Čolakovića, prihvatili su koncepciju i argumente PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu o Bosni i Hercegovini kao ravnopravnoj federalnoj jedinici u novoj Jugoslaviji. „To je rješenje najzad prihvaćeno i u prijedlog *Odluke o uređenju Jugoslavije na federativnom principu* ušlo je da Bosna i Hercegovina bude šesta jedinica jugoslavenske federacije”, nakon čega se „odmah prišlo sazivanju Skupštine Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.”¹⁵

*
* *

U Varcar-Vakufu (Mrkonjić-Gradu) je 25. novembra 1943. na osnivačkoj skupštini izabrano i konstituisano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) – najviše političko (opštepolutičko) predstavništvo (antifašističkog) narodnooslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine, „istinsko narodno predstavništvo”, prvi istinski

učvršćuje temelje naše zajedničke države“ (Čolaković, *Pravi odgovor ...*, 72. i 73; isti, *Zapisi ...* str. 16).

Rodoljub Čolaković je u Jajcu 1943, kada je sa Avdom Humom „zajedno odlučno branio svoj stav pred Mošom Pijadom, koji se s nama nije odmah složio (bio je za autonomiju BiH)“, bio svjestan činjenice kako je „BiH kao zasebna republika potreba i njenih naroda i Jugoslavije“ (Anotnić, nav. dj., str. 308).

¹⁵ Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 17; isti, *Zapisi ...*, str. 73; Karabegović, nav. dj., str. 302; Borovčanin, nav. dj., str. 590; Antonić, nav. dj., str. 308; Bandžović, *Titov odnos ...*, str. 107. i 126; Hurem, nav. dj., str. 351. S tim u vezi, Rodoljub Čolaković navodi: „Obaviješten o raspravi i argumentima PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Edvard Kardelj se složio s njima, izvijestio Tita, i on se saglasio sa stavom PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, da Bosna i Hercegovina bude šesta federalna jedinica DFJ“ (Čolaković, *Pravi odgovor ...*, str. 17). Tito je, s pravom tvrdi akademik Mirko Pejanović, „imao viziju i presudan uticaj u oblikovanju političkog rješenja za status Bosne i Hercegovine u novoj demokratskoj Jugoslaviji, ustrojenoj na federativnom principu“ (Pejanović, nav. dj., str. 133–134). Nakon razgovora sa Titom u Jajcu, sredinom novembra 1943, Čolaković i Humo su otišli u Ribnik, „selu blizu Ključa, gdje se nalazi Oblasni komitet Partije za Bosansku krajinu“. Na sastanku sa rukovodiocima ustanka u Krajini (Đuro Pucar Stari, Osman Karabegović, Veljo Stojnić, Ilija Došen i Šefket Maglajlić), po kazivanju Rodoljuba Čolakovića, „prodiskutovali smo o pitanju održavanja političke konferencije na kojoj bi trebalo konstituisati Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. Pripreme za tu konferenciju već su u toku. Ona će se održati u Mrkonjiću čim budu stigli delegati iz Hercegovine, koji su već na putu. Dogovorili smo se da za konferenciju spremimo dva referata: jedan o političkoj situaciji i našim zadacima i drugi o značaju osnivanja Zemaljskog vijeća. Za referente smo određeni ja i Osman Karabegović“ (Čolaković, *Zapisi ...*, V, Sarajevo, 1955, str. 47).

Nakon sastanka u Ribniku Humo i Čolaković vratili su se u Jajce (isto).

narodni parlament, parlament zbratimljenih naroda, koji je vršio funkciju narodne vlasti kao njen najviši organ u Bosni i Hercegovini.

ZAVNOBiH je radio u tri zasjedanja: 25–26. novembra 1943. u Mrkonjić-Gradu, od 30. juna do 2. jula 1944. u Sanskom Mostu i 26–28. aprila 1945. u Sarajevu. Njegove funkcije između zasjedanja obavljalo je Predsjedništvo kao najviši izvršni organ vlasti u Bosni i Hercegovini.

Osnivanje ZAVNOBiH-a inicirano je Zaključkom 1. zasjedanja AVNOJ-a, najvišeg predstavničkog političkog organa narodnooslobodilačke borbe, održanog 26. i 27. novembra 1942. u Bihaću, da se formiraju nacionalna (zemaljska) antifašistička vijeća u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sandžaku i Makedoniji, a njegovo konstituiranje izgradnjom mreže narodnooslobodilačkih odbora, koja je do tog vremena prekrila više od 2/3 Bosne i Hercegovine.¹⁶

Rezolucijom osnivačke skupštine AVNOJ-a (27. novembra 1942) objavljeno je da je konstituisan AVNOJ, kao najviše političko predstavničko tijelo naroda Jugoslavije, kao „izraz stvorenog čvrstog jedinstva naroda Jugoslavije”, uključujući i Muslimane, u borbi za konačno oslobođenje i punu slobodu i ravnopravnost „u oslobođenoj bratskoj zajednici”. U *Proglasu AVNOJA-a narodima Jugoslavije* govori se i o „slobodnim nacionalnim jedinicama” u jugoslavenskoj državnoj zajednici, među kojima

¹⁶ U Bosni i Hercegovini se „u drugoj polovini 1943 godine, nakon obnavljanja i intenziviranja rada narodnooslobodilačkih odbora, pristupilo osnivanju oblasnih narodnooslobodilačkih odbora. Koncem septembra osnovan je Oblasni narodnooslobodilački odbor za Bosansku krajinu, a u istočnoj Bosni i Hercegovini, zbog izmijenjenih prilika na ovom području, inicijativni (privremeni) oblasni narodnooslobodilački odbori, i to za istočnu Bosnu 25. oktobra, a za Hercegovinu tek koncem 1943 godine. Zadatak ovih odbora bio je da privremeno obavljaju funkcije oblasnog narodnooslobodilačkog odbora i izvrše pripreme za osnivanje stalnog oblasnog narodnooslobodilačkog odbora. Time je sistem lokalne vlasti bio dovršen, tako da su na svim oslobođenim teritorijama postojali i djelovali seoski, opštinski, sreski, okružni i oblasni narodnooslobodilački odbori, pa je još samo trebalo formirati centralni organ i da sistem bude u cjelini završen“ (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 8).

U vrijeme NOR-a „osnovne organe narodne vlasti kod pojedinih naroda Jugoslavije predstavljaju narodnooslobodilački odbori i zemaljska antifašistička vijeća narodnog oslobođenja (Glavni narodno – oslobodilački odbor Srbije, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Slovenski narodno – oslobodilački odbor, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka, inicijativni organi Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Makedonije)“ – *Odluka 2. zasjedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, II, knjiga 11, Beograd, 1959, str. 431–432.

je izričito spomenuta Bosna i Hercegovina i tri naroda – Srbi, Hrvati i Muslimani,¹⁷ čime je jasno izražen stav o položaju Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj državnoj zajednici – kao jedna od jedinica „u našoj bratskoj zajednici”.¹⁸

U *Referatu Vrhovnog komandanta NOV i POJ* Josipa Broza Tita na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a u Bihaću (27. novembra 1942) pojedinačno je, pored ostalog, navedeno šest „naših naroda” („naroda Jugoslavije”): Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i Muslimani. S tim u vezi, Broz je naglasio da je 1. zasjedanje AVNOJ-a („ova historijska skupština”), „dokaz jedinstva naših naroda Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca, Muslimana i drugih, bez obzira na vjeru i nacionalnost”. Ta „historijska skupština”, istakao je vrhovni komandant, „ujedno je i залог da se ide ka stvaranju bolje i sretnije budućnosti naših naroda.”¹⁹

U tekstu „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe“, decembra 1942, „namijenjenom najširim masama naroda”, sa ciljem da „doprinese lakšem shvatanju ogromnog značaja za sve narode Jugoslavije ove velike i pravedne današnje borbe”, Josip Broz Tito je više puta, pored ostalog, koristio pojam „narodi Jugoslavije”, „naši narodi”, „svi narodi Jugoslavije” i pojedinačno ih nabrajao: Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Muslimani i Arnauti. Očigledno je Broz, u skladu sa svojim sudom i tvrdnjom da u Jugoslaviji postoji više naroda, i Muslimane tretirao i

¹⁷ Zbornik dokumenata..., II, knjiga 11, str. 392–406. U *Proglasu AVNOJ -a narodima Jugoslavije* se, pored ostalog, decidirano navode „narodi Jugoslavije“ i to sljedećim redoslijedom: Hrvati, Slovenci, Muslimani, Crnogorci, Makedonci i Srbi. Obračajući se Muslimanima (sa velikim slovom m), naglašava se da „danas već Muslimani znaju gdje im je mjesto u zajedničkoj borbi s onima koji se bore za ravnopravnost, bratstvo i vjersku snošljivost... Muslimani ne smiju više biti roba, o koju će se nadmetati velikosrpski pljačkaši... pokvarenjaci i izrodi, sve zbog toga da bi mogli vladati jedni ili drugi. Vama svima i Srbima i Hrvatima i Muslimanima potrebna je iskrena i bratska saradnja da bi Bosna i Hercegovina kao jedinice u našoj bratskoj zajednici, mogle napredovati na zadovoljstvo svih bez razlike na vjeru i stranku“ (isto, str. 401–406; prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 53–59; Čolaković, *Pravi odgovor* ..., str. 15).

I u *Rezoluciji o osnivanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije* Muslimani su spomenuti sa velikim slovom m (prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a ..., str. 53–59; Zbornik dokumenata ..., II, knjiga 11, str. 392–399).

¹⁸ Čolaković, *Pravi odgovor* ..., str. 15. Iako je to, prema Rodoljubu Čolakoviću, „bio prilično neodređen nagovještaj”, „ali i takav on je”, prema njemu, „u jednome jasan: Bosna i Hercegovina biće 'jedinica' u jugoslavenskoj državnoj zajednici” (isto).

¹⁹ „Referat vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita“, u: prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a ..., str. 14–17; Čolaković, *Zapisi* ..., str. 12–13; Borovčanin, nav. dj., str. 589.

prihvatio ravnopravnim narodima sa ostalim (nabrojanim) narodima Jugoslavije.²⁰

Slobodna teritorija Bosne i Hercegovine je, poslije velikih vojnih pobjeda i političkih uspjeha narodnooslobodilačkog pokreta, iznosila oko 30.000 km² i činila okosnicu centralne slobodne teritorije Jugoslavije (u vrijeme konstituisanja ZAVNOBiH-a i obnove državnosti Bosne i Hercegovine slobodna teritorija je, pored Bosne i Hercegovine („više od 2/3 teritorije Bosne i Hercegovine oslobođeno je od okupatora“), zahvatala i značajne dijelove Hrvatske, Crne Gore i Sandžaka), na kojoj je bazirana glavna narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa Vrhovnim štabom i oko 300.000 boraca, grupisanih u 9 korpusa, 27 divizija, 99 udarnih brigada, 105 partizanskih odreda i 20 samostalnih bataljona (narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i partizanski odredi Bosne i Hercegovine grupisani su u 2 korpusa, 6 divizija, 23 brigade, 25 odreda i nekoliko samostalnih bataljona). Slobodnu teritoriju Bosne i Hercegovine su obezbjeđivale i vojne oblasti 3. i 5. korpusa, te 29. divizijska vojna oblast sa 15 vojnih područja i pedesetak komandi mjesta (sve sa zaštitnicama, skladištima, bolnicama i partizanskim stražama).²¹

ZAVNOBiH i njegova aktivnost od novembra 1943. do aprila 1945. je najznačajniji događaj u historiji Bosne i Hercegovine. Svojom *Rezolucijom* na osnivačkoj skupštini, kojoj je prisustvovalo 247 delegata iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, i *Proglasom narodima Bosne i Hercegovine* 25. i 26.

²⁰ „Tito, nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe“, *Proleter*, Organ CK KPJ, broj 16, decembar 1942.

²¹ Godina 1943. predstavljala je „odlučnu prekretnicu u toku Drugog svjetskog rata, kako na međunarodnom, tako i na unutrašnjem frontu. Više od tri godine rata Saveznici su bili u defanzivi, a početkom ove godine prešli su u snažnu ofanzivu, potisli Nijemce na oba fronta i početkom septembra doveli do kapitulacije Italije. I u našoj zemlji postignuti su veoma značajni uspjesi na vojnom i političkom frontu. Savladavši dvije najjače neprijateljske ofanzive, Glavna operativna grupa Narodnooslobodilačke vojske na čelu sa Vrhovnim štabom snažnim zamahom oslobodila je veliki dio istočne Bosne, prešla u centralnu Bosnu i u Krajinu, gdje je sa tamošnjim jedinicama znatno proširila postojeću oslobođenu teritoriju. Ovim velikim vojnim pobjedama slijedili su i politički uspjesi koji su doveli do jače afirmacije narodnooslobodilačkog pokreta, kako u samoj zemlji, tako i u inostranstvu, naročito u zapadnim zemljama, članicama antifašističke koalicije. Svima je postalo jasno da je narodnooslobodilački pokret jedina politička snaga u zemlji s kojom se u daljem razvoju mora računati. Događaji koji su neposredno slijedili ovim vojnim i političkim uspjesima jasno su to potvrdili i ubrzali potrebu definitivnog raščišćavanja odnosa, ne samo na političkom, već i na državnopravnom području. Do ovog vremena proces izgradnje novog sistema vlasti razvijao se u lokalnim okvirima, ukoliko se pristupilo formiranju centralnih organa, nije se isticalo pitanje državnosti i oblika vladavine, već samo prava reprezentacije. Ovi uspjesi i dalje predviđljivi razvoj događaja nametao je potrebu ubrzanog i radikalnog rješavanja svih ovih pitanja i izgradne cjelovitog sistema nove države“ (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 7).

novembra 1943. ZAVNOBiH je nakon 480 godina obnovio državnost Bosne i Hercegovine, potvrdio njen historijsko-politički i državno-pravni kontinuitet i formirao federalnu Bosnu i Hercegovinu (praktično državu), što je najznačajnija tekovina antifašističkog rata. To je historijski datum – Dan državnosti Bosne i Hercegovine.²²

Ne želeći „povratak starog stanja” i stojeći čvrsto na platformi narodnooslobodilačkog pokreta,²³ vijećnici ZAVNOBiH-a su, u *Rezoluciji*, osnovnom političkom dokumentu 1. zasjedanja (ZAVNOBiH-a), koji je jednoglasno usvojen, u kome je data ocjena vanjske i unutrašnje političke situacije, osvijetljen položaj Bosne i Hercegovine u monarhističkoj Jugoslaviji, istaknuti veliki uspjesi koje je postigao narodnooslobodilački pokret i utvrđeni najvažniji zadaci, „koji stoje pred ZAVNOBiH-om” (učvršćenje bratstva naroda Bosne i Hercegovine, oružana borba protiv okupatora, učvršćenje i proširenje narodne vlasti preko narodnooslobodilačkih odbora i dr.), osudili Izbjegličku vladu Kraljevine Jugoslavije zbog saradnje sa okupatorima, odrekli su svako pravo toj vladi i kralju da ih predstavlja, zatražila od saveznika da i njoj i kralju otkažu svaku podršku²⁴ i donijeli odluku o preuređenju Jugoslavije u zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda i stvaranju nove demokratske federativne Jugoslavije, u kojoj će svim njenim narodima biti zajamčena puna ravnopravnost.²⁵ S tim u vezi, narodi Bosne i Hercegovine su, „kroz svoje jedino političko predstavništvo” (ZAVNOBiH), odlučili da Bosna i Hercegovina bude slobodna i zbratimljena u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana i Hrvata („narodi Bosne i Hercegovine hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska, i muslimanska, i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i

²² Na zasjedanju su podnesena dva izlaganja: referat Rodoljuba Čolakovića o vanjskoj i unutrašnjoj političkoj situaciji i Osmana Karabegovića o značaju ZAVNOBiH-a (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 33–44. i 49–57).

U *Rezoluciji* ZAVNOBiH-a, od 26. novembra 1943, temeljnom dokumentu o obnovi državnosti Bosne i Hercegovine, vijećnici su, pored ostalog, zaključili: „Prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine sastali su se predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, povezani čvrstim bratstvom u ustanku, s ciljem da na osnovu rezultata oružane borbe naroda Jugoslavije i naroda u Bosni i Hercegovini donesu političke odluke koje će otvoriti put našim narodima da urede svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima” (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 69–73. i 79–82; ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dr., Sarajevo, 2000., str. 127–133).

²³ ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 69–73. i 79–82; ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine, str. 127–133.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba i Muslimana i Hrvata”), te da će (narodi Bosne i Hercegovine) ravnopravno sa ostalim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije.²⁶

ZAVNOBiH se *Proglasom narodima Bosne i Hercegovine* obratio Srbima, Muslimanima i Hrvatima Bosne i Hercegovine, u kome je, pored ostalog, ukazao na činjenice da je narodnooslobodilački pokret, „organizovan i vođen od KPJ”, „ujedinio u sebi najbolje sinove Bosne i Hercegovine, bez obzira na narodnost, vjeru i političko ubjeđenje” i „na svojoj zastavi ispisao bratstvo naših naroda”, koje se „ostvaruje u plamenu oružane borbe Srba, Muslimana i Hrvata protiv okupatora i njegovih pomagača”, te uputio vizionarsku poruku da će Bosna i Hercegovina „biti svoja, to jeste i srpska, i muslimanska i hrvatska”, „u velikoj demokratskoj federativnoj zajednici naroda Jugoslavije, ravnopravan član sa ostalim zemljama Jugoslavije.”²⁷

²⁶ Isto.

U *Rezoluciji ZAVNOBiH-a* je, prema vijećniku (ZAVNOBiH-a) akademiku Enveru Redžiću, poznatom historičaru, „formulirana već klasična definicija slobodne i ravnopravne Bosne i Hercegovine, kojom se određuje da Bosna i Hercegovina pripada njenim narodima, da je Bosna i Hercegovina njihova domovina. Istorijska filozofija ZAVNOBiH-a izražena je stavom da Bosna i Hercegovina nije ni srpska, ni muslimanska, ni hrvatska, već i srpska i muslimanska i hrvatska. Bosnu konstituira jedinstvo različitosti, njena multilateralnost, multiformnost, multivalentnost. Istorijski se Bosna formirala kao transnacionalni subjekt u kome se homogenizira njena različitost, heterogenost. Bosna se definira negacijom (ni, ni, ni) i afirmacijom (i, i, i). Negacija ne dopušta da se Bosna dijeli između Srba, Muslimana i Hrvata; afirmacijom se utvrđuje da Bosna pripada jednako Srbima, kao i Muslimanima i Hrvatima. Negacija i afirmacija se ne konfrontiraju, već su izraz jedinstva različitosti, uzajamno se uslovljavaju, jedna drugu potvrđuju, jedna u drugoj je sadržana. Negacija i afirmacija ne mogu se rastavljati, jer je to falsifikovanje izvorne misli, što čine negatori Bosne, nosioci destrukcije Bosne. Negacijom i afirmacijom izražava se suverenitet Bosne, koji je politički nedjeljiv, bez utemeljenja u bilo kojem nacionalnom korpusu, jer je istorijski konstituiran multinacionalnim oblikom, transnacionalnim determinativom“ (Redžić, „Od ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona“, u: ZAVNOBiH, Deklaracija ..., str. 19–20). Formiranjem ZAVNOBiH-a Bosna i Hercegovina je, tvrdi historičar Drago Borovčanin, dobila „praktično i svoj najviši organ vlasti, koji će garantovati njenu samostalnost i suverenitet. To je ujedno i prvi korak izgradnje državnosti Bosne i Hercegovine u okviru Demokratske federativne Jugoslavije“ (Borovčanin, nav. dj., str. 590).

²⁷ ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 79–81. Predsjednik ZAVNOBiH-a dr. Vojislav Kecmanović zaključio je zasjedanje nadahnutim govorom koji je završio sjajnom porukom: „Živjela slobodna i federativna Bosna i Hercegovina u slobodnoj demokratskoj federativnoj Jugoslaviji” (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 74). Rodoljub Čolaković je referat „O spoljnoj i unutrašnjoj političkoj situaciji“ završio zaključkom: „Živjela slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u bratskoj, ravnopravnoj, federativnoj Jugoslaviji“ (isto, str. 44).

Osman Karabegović je svoje izlaganje „Značaj ZAVNOBiH-a“ završio decidiranim stavom: „Bosanci i Hercegovci, svojim vlastitim snagama, postaće prvi put graditelji novog života i

Bosna i Hercegovina je, „na osnovu prava samoodređenja i voljom naših naroda”, „postala federalna jedinica”. Narodi Bosne i Hercegovine su, preko svojih predstavnika, na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, donijeli odluku da Bosna i Hercegovina bude ravnopravna jedinica u federativnoj Jugoslaviji. Oni su „dobrovoljno, svojom vlastitom voljom” ušli u federativnu jugoslavensku zajednicu.²⁸

U temeljnom dokumenta AVNOJ-a u Jajcu (29. novembra 1943) – *Odluci o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu*, donesena je odluka o federativnom uređenju nove Jugoslavije, sa Bosnom i Hercegovinom kao jednom od šest članica buduće federacije, „koja će obezbijediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.”²⁹ Time je AVNOJ potvrdio odluku ZAVNOBiH-a o Bosni i Hercegovini kao federalnoj jedinici u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Međutim, AVNOJ nije potvrdio odluku ZAVNOBiH-a o ravnopravnosti svih naroda u Bosni i Hercegovini – u spomenutoj odluci Muslimani nisu navedeni, što je kardinalna greška.³⁰

zaista će Bosna i Hercegovina biti jednako srpska, kao hrvatska i muslimanska“ (isto, str. 57).

²⁸ Isto, str. 182–184. Takvo rješenje pitanja Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u novoj Jugoslaviji imalo je, prema ocjeni Đure Pucara Starog, „svoju realnu osnovu u nacionalnom sastavu njenoga stanovništva koje živi međusobno izmiješano. Srpski narod u ravnopravnoj Bosni i Hercegovini imat će isto ono što će imati srpski narod u federalnoj Srbiji. Sudjelujući sa srpskim narodom i Muslimanima hrvatski će narod imati ista prava i sve uslove razvitka kao i hrvatski narod u federalnoj Hrvatskoj. U takvim uslovima Muslimani će biti potpuno ravnopravni i imati sva prava kao i srpski i hrvatski narod. Federalna Bosna i Hercegovina omogućit će svim njenim narodima da u punoj demokratiji razviju svoju nacionalnu kulturu i materijalno blagostanje“ (isto, str. 184–185).

Narodi Bosne i Hercegovine su, prema Avdi Humi „odlučili da urede svoju zemlju na federativni način, po federativnom principu“. Određujući položaj Bosne i Hercegovine, PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu nije htio „da Bosna i Hercegovina bude autonomna jedinica. Mi nismo htjeli radi toga, što smo željeli, što nam je iskustvo naše u borbi nametalo da stvaramo, da učvršćujemo i dalje iskivamo bratstvo naših naroda. Nismo htjeli autonomiju Bosne i Hercegovine zato, što smo htjeli puni nacionalni razvitak i puni kulturni razvitak naših naroda. Da bi omogućili to iskivanje i to brzo iskivanje bratstva naših naroda, da bi u budućnosti omogućili nesmetani nacionalni i kulturni razvitak naših naroda, mi smo buduću položaj Bosne i Hercegovine odredili na taj način što smo postavili da Bosna i Hercegovina bude federalna jedinica u federativnoj i demokratskoj Jugoslaviji“ (isto, str. 228–229).

²⁹ *Odluka 2. zasjedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu*, Jajce, 29. novembar 1943. (Zbornik dokumenata..., II, knjiga 11, str. 431–432). Tako su se odlukom naroda Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) o tome da će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna jedinica u federativnoj Jugoslaviji „složili preko svojih predstavnika“ (AVNOJ) „svi narodi Jugoslavije“ (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 184).

³⁰ To pitanje zahtijeva širu elaboraciju, ali s obzirom na naslov naše teme, otkriveni i identifikovani problem neće biti predmet produbljenijeg i šireg razmatranja.

Odluke i drugi dokumenti usvojeni na 2. zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944.³¹ imali su dalekosežniji značaj za izgradnju državnosti Bosne i Hercegovine i za daljnju izgradnju narodne vlasti. ZAVNOBiH je, „na temelju slobodno izražene volje naroda Bosne i Hercegovine, a u skladu sa odlukama donesenim na 2. zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije na dan 29–30. novembra 1943. u Jajcu”, konstituisan u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine, u najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Narodnooslobodilački odbori kao organi ZAVNOBiH-a postali „organi državne vlasti i kao takvi nosioci bosanskohercegovačke državnosti”. Odlučeno je da Predsjedništvo ZAVNOBiH-a obavlja i izvršne funkcije.³²

ZAVNOBiH je usvojio odluku AVNOJ-a o federativnom i demokratskom uređenju Jugoslavije, u kojoj će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna federalna jedinica i kojoj će, u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji, biti zajamčena sva prava koja pripadaju svakoj federalnoj jedinici.³³

³¹ Na zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu, u prisustvu 107 vijećnika, podneseno je nekoliko referata: Značaj odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine (Đuro Pucar Stari); O izgradnji bosanskohercegovačkoj državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije (Hasan Brkić); Privredni zadaci naših narodnih vlasti (Dušan Ivezić); Zdravstveno stanje našeg naroda (dr. Vaso Butozan) i Rad narodnooslobodilačkih vlasti na prosvjetnom polju (Ante Babić), ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 177–266.

³² ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 183. i 231–232; ZAVNOBiH, Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine ..., str. 135–137. Muslimani su, prema Sulejmanu Filipoviću (u diskusiji na 2. zasjedanju ZAVNOBiHa u Sanskom Mostu 1. jula 1944), dali svoju riječ, svoje obećanje da će „dati i svoju krv za jedinstvo, za slobodu i za pravu demokratsku, federativnu Jugoslaviju, za takvu Jugoslaviju gdje ćemo i mi Muslimani biti potpuno ravnopravni sa braćom Srbima i Hrvatima, dakle, u okviru federativne Jugoslavije“ (isto. 274).

³³ ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 231. Tako se tom odlukom „narodi Bosne i Hercegovine slobodno i svojom vlastitom voljom udružuju sa narodima Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore i Makedonije u zajedničku državu – Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, na osnovu prava svakog naroda na samoodređenje uključujući pravo na otcjepljenje i ujedinjenje sa drugim narodima“ (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 231).

U pozdravnim telegramima Predsjedništvu AVNOJ-a, „nosiocu suvereniteta nove Jugoslavije“ i vrhovnom komandantu maršalu Jugoslavije, Josipu Brozu Titu, 30. juna 1944., ukazano je na činjenicu da ZAVNOBiH, „provodeći u život odluke drugog zasjedanja AVNOJ-a“ i „konstituišući se u zakonodavno i izvršno tijelo Bosne i Hercegovine“, „polaze temelje federalne Bosne i Hercegovine, zajedničke domovine Srba, Muslimana i Hrvata“ (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 169–170).

Na 2. zasjedanju 1. jula 1944. ZAVNOBiH je usvojio *Deklaraciju o pravima građana Bosne i Hercegovine*, koja spada u red dokumenata najvećeg dometa ove vrste u svijetu, čija su demokratska načela bila osnova Ustava Republike Bosne i Hercegovine.³⁴ Deklaracija iz Sanskog Mosta je tri godine prethodila *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*, a bila je na njenom nivou.³⁵

³⁴ ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944., knjiga I, str. 233–234; ZAVNOBiH, Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine ..., str. 135–137. Taj dokument je, tvrdi akademik Muhamed Filipović, „prvi dokument moderne političke i ustavno – pravne misli kod nas u Bosni i Hercegovini. Stoga drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a nije samo nastavak života i rada najvišeg tijela novonastale države Bosne i Hercegovine. Ono nije bilo samo potvrda njenog samostalnog državnog života nego izraz veoma razvijene političke i demokratske svijesti razvijene u okviru NOP-a i političkog htijenja i potrebe svih učesnika NOB-e, da se ta država definira kao moderna demokratska država. Da se jasno utvrdi njen karakter i to da ona odista bude i da se pravno precizno definira kao demokratska država, država u kojoj svi građani, svi narodi, sve vjere i sve tradicije imaju jednaka prava, da ta prava budu efikasno i samim sistemom ustrojstva države i vlasti garantirana. Dakle, da se unutar nji odnosi u njoj temelje na najvišim dostignućima demokratske misli i prakse onoga vremena“ (Filipović, Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine kao povijesni dokument i kao politički program, u: ZAVNOBiH, Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine ..., str. 33).

ZAVNOBiH „u svom povijesnom originalitetu i Deklaracija njegovog drugog zasjedanja“ su, prema akademiku Muhamedu Filipoviću, „nastali kao izraz duboke antifašističke i demokratske narodno-frontovske inspiracije boraca protiv fašizma i oni svakako imaju svoje povijesno mjesto među najvažnijim događajima naše političke historije“ (isto, str. 34).

³⁵ ZAVNOBiH, Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine ..., str. 135–137; ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 233–234.

Deklaracija, prema Enveru Redžiću, „afirmira primarne vrijednosti narodnooslobodilačke borbe, kao što su bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana, vlast NOO-a kao oblik demokratije, što čini temelje federalne BiH i njenog ravnopravnog položaja u DFJ, u koju se narodi BiH slobodnom voljom udružuju sa drugim narodima Jugoslavije. Deklaracijom se, zatim, građanima BiH garantuje nacionalna ravnopravnost, Sloboda vjeroispovijesti, sloboda zbora i dogovora, udruživanja i štampe, aktivno i pasivno pravo glasa sa navršenih 18 godina; lična i imovinska sigurnost, ravnopravnost spolova. Sadržajem navedenih prava Deklaracija je imala bitna obilježja ustava, pa je predstavljala jedan od najznačajnijih akata drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a (...). Deklaracija o pravima građana BiH usvojila je načela koja su bila u temelju američke i evropske demokratije, u znaku ljudskih prava i sloboda kao trajnih opredjeljenja civilizovanog čovječanstva“ (Redžić, nav. dj., str. 443). Na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a donesena je i odluka o uspostavljanju Zemaljske komisije (pri Predsjedništvu ZAVNOBiH-a) za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača (ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 173. i 240; Osnivački kongres ..., str. 66).

Deklaracijom o pravima građana Bosne i Hercegovine zabranjene su, „radi odbrane demokratskog poretka, radi učvršćivanja bratstva naroda Bosne i Hercegovine, kao i svih naroda Jugoslavije, i ostalih tekovina narodnooslobodilačke borbe“, „sve fašističke i profašističke organizacije i progone se sva lica koja se bave fašističkom i profašističkom djelatnošću“ (ZAVNOBiH, Deklaracija ..., str. 137).

ZAVNOBiH je potvrdio odluku sa 1. zasjedanja (u Mrkonjić-Gradu) o ravnopravnosti Srba, Muslimana i Hrvata, koji će u Bosni i Hercegovini „živjeti potpuno ravnopravno i slobodno”. Tu historijsku odluku ZAVNOBiH („narodna demokratska vlast Bosne i Hercegovine“) je još snažnije naglasio u *Deklaraciji o pravima građana Bosne i Hercegovine*, u kojoj se tri puta navode narodi Bosne i Hercegovine (Srbi, Muslimani i Hrvati), kojom se, pored ostalog, garantuje („zajamčuje”) „ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina.”³⁶

Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti, intenzivirana naročito poslije 2. zasjedanja ZAVNOBiH-a, početkom 1945. ulazila je u višu fazu organizacije. Do ubrzanog rada na dogradnji Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije naročito je došlo poslije oslobođenja Sarajeva 6. aprila 1945, gdje je bilo sjedište Predsjedništva ZAVNOBiH-a i drugih državnih organa federalne Bosne i Hercegovine. Na trećem, sarajevskom zasjedanju (26–28. aprila 1945) ZAVNOBiH je konstituisan u Narodnu skupštinu (federalne) Bosne i Hercegovine, kao najviši zakonodavni i predstavnički organ naroda Bosne i Hercegovine (svi članovi ZAVNOBiH-a automatski su postali poslanici Narodne skupštine). Usvojen je Zakon o zakletvi narodnih poslanika Narodne skupštine Bosne i Hercegovine i Zakon o narodnoj vladi Bosne i Hercegovine, na osnovu koje je izabrana prva vlada federativne Bosne i Hercegovine.³⁷

³⁶ ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, knjiga I, str. 233. ZAVNOBiH je 1944. potvrdio ključnu društvenu, historijsku i naučnu činjenicu o državnom statusu Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u federativnoj Jugoslaviji, te potvrdio i (ponovo) prihvatio i priznao Muslimane (sa velikim slovom m), naglašavajući njihov ravnopravan status sa Srbima i Hrvatima. Očigledno je politika ZAVNOBiH-a prema nacionalnom pitanju u Bosni i Hercegovini bila na višem nivou od politike AVNOJ-a.

³⁷ ZAVNOBiH, Dokumenti 1945, knjiga II, Sarajevo, 1968, str. 393–511; Hurem, nav. dj., str. 352. Narodi Bosne i Hercegovine su, „svojom borbom protiv okupatora”, izvojevali Bosni i Hercegovini „položaj ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji”. To je, tvrdi Rodoljub Čolaković, „bila želja svih njenih naroda, a to je istovremeno i interes svih naroda Jugoslavije. Skinuto je jednom zauvijek ono pitanje koje je potresalo staru Jugoslaviju: čija je Bosna i Hercegovina. Nju su svojatali i velikosrbi i velikohrvati, ali ne radi dobra njenih naroda, već radi svojih sebičnih interesa.” Narodnooslobodilački pokret je pitanje Bosne i Hercegovine, prema Rodoljubu Čolakoviću, riješio „u duhu svojih načela koja su dosljedno demokratska: polazeći od njih, Bosna i Hercegovina nije mogla biti dijeljena između Hrvatske i Srbije, ne samo zbog toga što su Srbi i Hrvati izmiješani na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, nego i zbog toga što u njoj žive i Muslimani koji se još nisu nacionalno opredijelili. Svako cijepanje Bosne i Hercegovine oni bi s pravom osjetili kao nasilje nad sobom, kao uskraćivanje njima kao cjelini onih prava koja proističu iz našeg demokratizma za sve narode Jugoslavije, pa i za Muslimane (...). Takav položaj Bosne i Hercegovine u Demokratskoj Federativnoj

Konstituisanjem ZAVNOBiH-a u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine i obrazovanjem Narodne vlade Bosne i Hercegovine, najvišeg izvršnog i naredbodavnog organa državne vlasti federalne Bosne i Hercegovine, što je imalo historijski značaj za sve njene narode, „dovršen je proces formiranja najviših organa državne vlasti i organa državne uprave u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je oformljena kao posebna federalna jedinica u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije sa svim prerogativima državne vlasti.” Proglašenjem narodnih odbora, kao teritorijalnih organa vlasti, federalna Bosna i Hercegovina je dobila svoju potpunu organizaciju potrebnu za mirnodopske uslove života. Ustavotvorna skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine je 31. decembra 1946. donijela Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, kojim je (članom prvim) određeno da je Narodna Republika Bosna i Hercegovina narodna država republikanskog oblika, čime je tom odredbom „definitivno utvrđen status Bosne i Hercegovine kao državne organizacije”.³⁸

*

*

*

U Bosni i Hercegovini je u toku antifašističke borbe došlo do bitne promjene u političkim odnosima. Antifašistička borba protiv okupatorâ i njihovih kolaboracionista mogla je računati na uspjeh samo pod uslovom da su svi stanovnici Bosne i Hercegovine i svi narodi koji u njoj žive bili uvjereni da će im ona donijeti slobodu i ravnopravnost. To je bio odlučujući faktor koji je politički život i mišljenje u Bosni i Hercegovini orijentirao ka zajedničkim, a ne parcijalnim političkim ciljevima. Iz te činjenice proizašao je stav da Bosna i Hercegovina i njeni stanovnici, bosanski narod koji u njoj živi, mogu biti slobodni i ravnopravni samo pod uslovom ako i Bosna i Hercegovina bude jednaka i ravnopravna ostalim državama koje su nastaja(ia)le iz narodnooslobodilačke borbe. Tako je došlo do dominacije stava da je borba protiv fašizma i borba za ravnopravnost građana i naroda koji žive na teritoriji Bosne i Hercegovine moguća i efikasna samo pod uslovom da bude obnovljena bosanska država i da svi njeni narodi budu ravnopravni. Ta politička platforma imala je apsolutnu i neupitnu podršku svih antifašističkih snaga u Bosni i Hercegovini i predstavnika svih njenih naroda koji su 26. novembra 1943. donijeli čuvenu *Rezoluciju ZAVNOBiH-a*,

Jugoslaviji garantuje svim njenim narodima slobodu i ravnopravnost, otvara im široke mogućnosti za podizanje njihovog materijalnog blagostanja i za kulturni napredak“ (ZAVNOBiH, Dokumenti 1945, knjiga II, str. 410–411).

³⁸ Hurem, nav. dj., str. 352; Ibrahimagić, O. (2009) *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, str. 288–294; Kurtćehajić, S. (2017) *Prilozi za politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, str. 141–145.

kojom je obnovljena državnost Bosne i Hercegovine, kao zajednička država Srba, Muslimana i Hrvata, bosanskog naroda.

ZAVNOBiH i obnova državnosti Bosne i Hercegovine je ključna društveno-historijska i političko-pravna činjenica. ZAVNOBiH je dokaz da je u Bosni i Hercegovini ne samo moguć nego i nužan zajednički život njenih građana i naroda i da je to zajednička vrijednost i civilizacijska tekovina koja omogućava njihovu egzistenciju, individualno i društveno funkcionisanje, te napredak i razvoj zajedničke države Bosne i Hercegovine. Stoga je ZAVNOBiH (1943) najznačajniji datum naše historije, datum koji potvrđuju milenijsko historijsko postojanje Bosne i pruža model po kojem se jedino Bosna i Hercegovina može razvijati, a svim njenim građanima i narodima omogućiti slobodu i punu ravnopravnost.

Literatura

1. Antić, Z. (1991) *Rodoljub Čolaković u svjetlu svog dnevnika*, Beograd.
2. Bandžović, S. (2001) „Konceptije srpskog kulturnog kluba o preuređenju Jugoslavije (1937–1941)“, *Prilozi*, 30, Sarajevo.
3. Bandžović, S. (2002) „Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama drugog zasjedanja AVNOJ-a“, *Prilozi*, 31, Sarajevo.
4. Bandžović, S. (2006) „Titov odnos prema izgradnji bosanskohercegovačke državnosti (1943–1945)“, Zbornik radova *Tito i Bosna i Hercegovina*, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
5. Borovčanin, D. (1974) „Bosna i Hercegovina u odlukama drugog zasjedanja AVNOJ-a“, u: *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942–1943)*, materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973, Beograd.
6. Čolaković, R. (1966) *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, V, Sarajevo.
7. Čolaković, R. (1974) „Pravi odgovor na pitanje: čija je Bosna i Hercegovina“, u: *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942–1943)*, materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. i 23. novembra 1973, Beograd.
8. Duraković, N. (1998) *Prokletstvo Muslimana*, Tuzla.
9. Filandra, Š. (1998) *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo.
10. Filipović, M. (2000) „Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine kao povijesni dokument i kao politički program, ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine“, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dr., Sarajevo.
11. Filipović, S. (1963) „Drug Tito se oprostio od delegata pozdravom 'doviđenja u Beogradu'“, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, Zbornik sjećanja učesnika drugog zasjedanja AVNOJ-a, I, Beograd.

12. Hurem, R. (2016) *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Zagreb – Sarajevo.
13. Ibrahimagić, O. (2009) *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
14. Imamović, M. – Hrelja, K. – Purivatra, A. (1992) *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo.
15. Karabegović, O. (1963) „Prije dvadeset godina“, *Tako je rođena nova Jugoslavija*, Zbornik sjećanja učesnika drugog zasjedanja AVNOJ-a, I, Beograd.
16. Kreso, M. (2006) „Primjena platforme narodnooslobodilačkog pokreta u narodnooslobodilačkoj borbi Bosne i Hercegovine“, Zbornik radova *Tito i Bosna i Hercegovina*, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
17. Kurtćehajić, S. (2017) *Prilozi za politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
18. Meštorvić, I. (1969) *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb.
19. Mulić, J. (2006) *Velika Srbija, muslimani i Bosna: Od početka Prvog srpskog ustanka 1804. do početka Drugog svjetskog rata 1941. godine*, Sarajevo.
20. Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1950.
21. Pejanović, M. (2006) „Titova vizija državnosti Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj federaciji (1943–1946)“, Zbornik radova *Tito i Bosna i Hercegovina*, Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
22. Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953.
23. Redžić, E. (1998) *Bosna i Hercegovina i Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo.
24. Redžić, E. (2000) „OD ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona, ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine“, Zbornik radova istoimenog okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1990. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dr., Sarajevo.
25. Semiz-Efendić, Dž. (1995) „Srpska agrarna reforma i kolonizacija 1918. godine“, Međunarodni znanstveni skup „Jugoistočna Evropa 1918–1995.“, Zadar, 28–30. septembra 1995.
26. Šarkinović, H. (1997) *Bošnjaci od Načertanija do Memoranduma*, Podgorica.
27. TITO, J. B. (1942) „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe“, *Proleter*, Organ CK KPJ, broj 16, decembar 1942.
28. ZAVNOBiH, Dokumenti 1943–1944, I, Sarajevo, 1968.
29. ZAVNOBiH, Dokumenti 1945, knjiga II, Sarajevo, 1968.
30. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, II, knjiga 11, Beograd, 1959.